

Червень 2016

Лозовий С.

«Історична наука в країнах Європейського Союзу як чинник політики консолідації суспільства та примирення народів: досвід для України у контексті євроінтеграційних процесів». Аналітична записка

Актуальність проблеми для України. Після проголошення Незалежності українські історики інтенсифікували дослідження національного історичного процесу. Однак, *до створення єдиної концепції бачення минулого не дійшло, оскільки державна історична політика в Україні була не системною, а ситуативною і формувалась на основі гібриду радянської та української інтерпретації історії.* Для України колективна пам'ять про минуле стала справжньою політичною проблемою. Сформовані ще в СРСР історичні стереотипи і міфи домінують у світогляді певної частини українського суспільства. Вони впливають на їхні оцінки історичного минулого і сьогодення. Саме ці групи населення є основними об'єктами інформаційного наступу Росії, який має наслідком формування сепаратистських настроїв та збройний опір законній українській владі. Революція Гідності, агресія Росії і конфлікт на Донбасі нагально поставили на порядок денний потребу формування та впровадження нової історичної політики та політики примирення ([Національний інститут стратегічних досліджень](#)).

Історична тематика відіграє особливу роль в сучасних суспільно-політичних реаліях. Маніпуляції історичними фактами використовуються Росією для виправдання та поглиблення агресії проти України, дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, провокування розколу в українському суспільстві. Керуючись своїми геополітичними розрахунками, Росія вдається до штучного конструювання «нових» регіональних ідентичностей. Історичне обґрунтування існування на Донбасі «новоросів», які нібито мають власний менталітет і цілком відрізняються від українців, розглядається як передумова і засіб легітимації вимог надати населенню краю права на самовизначення, заявити про можливість відокремлення від України та набуття «державного суверенітету». Показово, що у «ДНР» хочуть відродити СРСР, вважаючи його продовженням Російської імперії [1].

Окрім негативного впливу на внутрішньополітичну ситуацію, різні інтерпретації історії мають конфліктний потенціал і для міжнародних відносин України з деякими сусідніми державами. Тому заходи щодо поширення історичної правди, протидії фальсифікаціям вже вийшли за межі лише гуманітарної політики, стали важливою складовою національної

безпеки України. Українська держава потребує дієвої політики історичного примирення як всередині країни, так і з сусідами. Дебати з приводу засад історичної політики в Україні є частиною політичної дискусії щодо майбутнього цивілізаційного напрямку розвитку країни.

Ключові аспекти історичної політики як політики сприяння порозумінню та примиренню у Європі. Наріжним каменем внутрішньої та зовнішньої політики країн ЄС стала політика примирення в ім'я загального прогресу. *Це примирення - результат складного компромісу, в якому взаємне покаяння і прощення перемішані з прагматичним усвідомленням політичної доцільності. У цій моделі примирення історія відіграє основну роль.*

Створення єдиної Європи передбачає формування спільної «культури пам'яті», основні вимоги якої передбачають: 1) минуле Європи має базуватися на фундаменті основних європейських цінностей, таких як гуманізм, терпимість і демократія; 2) створення відкритої сфери обговорення, яка передбачає взаєморозуміння та примирення всередині націй та між європейськими націями; 3) висвітлення також незручних сегментів національних історій; 4) судження про минуле базувати виключно на вивченні історичних фактів, водночас відмовитися від поняття «єдиної історичної правди». Такий підхід віддає належне множинності існуючих історичних спогадів в Європі і в той же час забезпечує стимул вивчати їх через засади транснаціонального ракурсу бачення.

З метою зробити порівняльний аналіз різних «історичних бачень» та ініціювати процес зближення між колишніми супротивниками на рівні громадянського суспільства європейські інституції проводять моніторинг національних історіографій та шкільних підручників. Зустрічі та дискусії істориків, і, відповідно, нове змістовне наповнення підручників, вважаються адекватним способом ослаблення конфліктів [2].

Зразком для наслідування іншими країнами є франко-німецьке примирення. У базовому Єлисейському договорі було внесено пункт про створення комісії для вирішення суперечливих питань в історії взаємин цих країн. Даний прецедент дав поштовх створенню аналогічних комісій з іншими європейськими державами. Також плідною була співпраця польських та німецьких істориків. Ними реалізовано проект «Польсько-німецькі місця пам'яті». Автори зібраних тут статей виходять за рамки національних схем і ставлять завдання зрозуміти власну історію через знання історії іншої країни.

Визнання центральної ролі освіти та питання викладання історії було одним із пріоритетів для Ради Європи. Адже зрозуміло, що від розробки належної парадигми історичної освіти залежить подолання ксенофобії, історичних забобонів, шовінізму тощо.

Рада Європи звернулася до професіоналів-істориків з проханням дотримуватися трьох основних принципів: історія без пропаганди, історія без забобонів та історія, заснована лише на реальних фактах. Проект «Вивчення та викладання історії Європи в 20-ому столітті», ініційований Радою Європи, базується на міждисциплінарній і загальноєвропейській основі. Безпосереднім результатом реалізації проекту стала рекомендація «Про викладання історії у XXI столітті в Європі». Документ охоплює такі питання, як цілі викладання історії, європейський вимір, зміст програми, методів навчання, підготовки вчителів, інформаційних і комунікаційних технологій та зловживання історією. У ньому зазначено, що глибше розуміння новітньої європейської історії може слугувати попередженню конфліктів. Історичний матеріал має подаватися через діалог і на основі багаторакурсності. Школа має розвивати в учнів вміння критично мислити і протистояти маніпуляціям та зловживанню історією. Матеріал має нівелювати упередження й стереотипи, висвітлюючи в шкільних програмах позитивний взаємовплив між різними країнами, релігіями та науковими школами в процесі історичного розвитку Європи [3].

У 2011 р. ухвалено Рекомендацію Комітету міністрів державам-членам «Щодо міжкультурного діалогу та образу іншого у викладанні історії», яка визначає напрямки реформи викладання історії з метою її вкладу в міжкультурний розвиток і наголошує на діалогічному висвітленні історії у постконфліктних ситуаціях [4].

Отже, у центрі історичного примирення та порозуміння різних європейських пам'ятей та формування спільної ідентичності є діалог, який базується на таких принципах: 1) історичні події необхідно розглядати з урахуванням їх складності для всіх залучених сторін; 2) «попит на історичну пам'ять» всіх сторін повинен бути однаково шанованим під час обговорення; 3) минуле можна проаналізувати з урахуванням і посиленням на перспективу партнерів дискурсу. Відповідно, Європейська комісія ініціює дослідні проекти, що мають консолідаційні політичні завдання і «повинні розробляти ідеї поглиблення діалогу між громадянами ЄС про різну історичну пам'ять з метою дійти спільних поглядів на минуле, сьогодення і майбутнє Європи» [5].

Важким, але важливим завданням є створення спільних підручників з історії. Вперше такий підручник вийшов у Франції та Німеччині. Цей підручник сприяє виникненню спільного бачення минулого і перспектив спільного майбутнього, пропонує молоді задуматися про європейську ідентичність. Соціологічні опитування констатують, що заходи з примирення

між німцями та французами дали позитивний результат. В обох країнах понад 85 % громадян мають добрий образ сусіда [6].

Спільний підручник з історії розглядається як інструмент стабілізації польсько-німецьких відносин. У 2016 р. повинен вийти ініційований урядами обох країн підручник. Обидві сторони вважають, що в освітній процес буде включено історичний досвід сусіда, сформовано основи для нейтралізації взаємних стереотипів, винесених з історії.

Дослідження змісту навчальних матеріалів різних країн показало значну вкоріненість національних міфів у підручниках і в колективній пам'яті. Розуміння того, що навчання історії є практичним інструментом, вирішальним фактором у примиренні між людьми та країнами у Євросоюзі дає поштовх реалізації проектів, які мають сприяти порозумінню та інтеграції, як наприклад, «Спільні історії для Європи без кордонів». Основна методологічна засада «спільних історій» – це врахування усіх сторін історичних подій, усіх їх взаємодій, конвергенцій та конфліктів. Він уможливорює розвіювання стереотипів, міфів ідентичності й негативних бачень «іншого», а отже веде до міжкультурного діалогу й до трансформацій конфліктів. Реалізація проекту має три ключові завдання: 1) підвищення обізнаності про спільну історичну спадщину держав-членів; 2) сприяння попередженню конфліктів та процесам примирення через кращі знання історичних взаємодій і конвергентностей; 3) поширення міжкультурного діалогу [7].

Значну роботу щодо примирення європейських народів проводить асоціація європейських викладачів Єврокліо. Проект «Об'єднуючи Європу через історію» охопив 21 країну. Також реалізуються проекти щодо внутрішнього та міждержавного примирення в постконфліктних балканських країнах, зокрема у Македонії – «Переказуючи (Розповідаючи заново) історію» та «Історія, яка об'єднує. Як викладати гострі теми історії країн колишньої Югославії?».

Позитивним видається досвід європейських країн щодо ініціювання у суспільстві широких громадських дискусій, обговорень, опитувань з проблем національної ідентичності, історичної пам'яті.

З метою формування позитивного мислення і нового німецького національного почуття у 2005 р. у ФРН пройшла потужна соціальна рекламна кампанія під гаслом «Ти – Німеччина». Однією з її цілей було ініціювання широкої дискусії про національну самосвідомість у засобах масової інформації. Реклама по телебаченню і радіо забезпечила колосальне охоплення аудиторії – більше 200 млн чоловік і досягнула значних позитивних результатів [8]. Також у Франції у 2009 р. держава ініціювала

широку дискусію «Що нині означає бути французом?». І хоч частина інтелектуалів негативно поставилася до обговорення, розцінюючи його як нав'язування державою своїх принципів, все ж історико-політична дискусія підняла важливі питання національної ідентифікації та консолідації і вплинула на політичну свідомість людей [9].

У Європі після Другої світової війни спостерігається розвиток нової культури пам'яті, яка руйнує старі стереотипи національної самосвідомості героїзації історії, засновані виключно на гордості або стражданні, а також розширює самозображення, включаючи в себе елементи самокритики. Це був важкий процес, який поки що не є закінченим. Відтак, основними в обговоренні європейської історії ХХ століття є поняття: пам'ять, ідентичність, діалог, порозуміння. Постійний діалог, спрямований на примирення як всередині країн, так і між країнами, є важливою частиною сучасної європейської політичної культури.

Висновки

1. В Євросоюзі історична політика, як складова політики примирення, розглядається як політична технологія, спрямована на формування суспільно значущих історико-політичних образів і образів ідентичності, що реалізується через громадські дискусії, освіту та засоби масової інформації.

2. За останні десятиліття розвиток вітчизняної історичної науки супроводжувався конфліктами історичних інтерпретацій. В Україні існують суттєві регіональні відмінності в трактуванні історичних подій та процесів. *Цілеспрямовані маніпуляції історією, спекуляції на регіонально-історичних відмінностях інспірували регіонально-політичні суперечності та розмежування, що, поряд з іншими чинниками, спричинило анексію та окупацію РФ частини українських територій.*

3. Консолідація українського суспільства вимагає переведення конфліктних тлумачень подій та процесів у сферу публічного діалогу та вирішення їх за допомогою європейських демократичних механізмів. У європейській політичній культурі це традиція плюралізму, тобто визнання нормою множинності пам'ятей та інтерпретацій. *Європейський принцип має на меті не нав'язування одного прочитання історії, а осмислення умов співіснування різних досвідів.*

Для України особливо важливо провадити історичну політику в такому вигляді, який буде сприяти національному історичному примиренню. Для консолідації суспільства треба популяризувати теми, які об'єднують усі регіони.

4. Особливе місце в процесі примирення займає історична освіта, тому що школа значною мірою впливає на свідомість молодого покоління.

Оскільки шкільні підручники на основі історичних оповідей формують національні міфології, прямо або опосередковано створюють «образ ворога», для їх нівелювання доцільно створення спільних шкільних підручників авторськими колективами різних країн або представляти у наявних національних підручниках різні точки зору.

5. Апробованим у європейській традиції подолання конфліктної ситуації у політичному житті країни, яка має історичні витоки і травматичну пам'ять, є механізм проведення круглих столів національного примирення, широкі суспільні дискусії, комеморативні практики, конференції тощо.

6. Вагомою складовою європейської політики пам'яті є визнання лідерами та моральними авторитетами держав та народів власних злочинів і покаяння за них. *Відтак, на основі всебічних історичних досліджень необхідно визнати як героїв боротьби за українську державність, так і осіб, які чинили злочини.* Злочинні дії і злочини проти людяності держава та суспільство повинні засудити та застосувати європейські практики «покаяння та прощення».

7. Доречно зауважити, що в умовах децентралізації втілення історичної політики загалом допускає парадоксальне поєднання двох взаємовиключних установок на формування загальноукраїнської та регіональної історичної пам'яті, а відтак, стимуляцію загальногромадянської та регіональної (етнічної) ідентичності. Актуальною є проблема вироблення єдиного концептуального підходу щодо осмислення ролі історичної політики і політики примирення для сфери безпеки держави.

Рекомендації

Втілення політики консолідації суспільства та примирення народів в контексті євроінтеграційних процесів, напрацювання конкретних заходів, спрямованих на зміцнення національної єдності, утвердження в українському політикумі та соціумі цінностей громадянського миру, формування спільної основи майбутніх пріоритетів розвитку Української держави й суспільства, забезпечення гуманітарної безпеки України **потребує низки заходів.**

- Раді з питань національної єдності при Президентові України ініціювати проведення всеукраїнської дискусії «Хто ми, що означає бути українцем, що означає бути європейцем?». Її мета – обговорити проблеми нації, ідентичності, колективної свідомості, історичної та культурної спадщини, а також питання про спільність та відмінність регіональних ідентичностей. Важливо з'ясувати різні концепції, точки зору, суперечності, які існують у науковому співтоваристві, позитивні та негативні стереотипи серед широкого загалу щодо різних регіонів, народів, країн.

- За результатами всеукраїнської дискусії на принципах соціального

діалогу та партнерства виробити «Стратегію консолідації України на шляху євроінтеграції та покращення відносин з сусідніми країнами». Документ має визначити історичні витoki базових цінностей країни, що пов'язують її минуле, сучасне та майбутнє; запропонувати прийнятну сучасну модель спільного погляду на історію для українців і представників національних меншин (кримських татар, євреїв, поляків та ін.); інкорпорацію в історію України регіональних наративів; сформулювати консолідовану загальнонаціональну ідеологію розвитку України. Території тимчасово окупованих районів Донбасу мають стати пріоритетними в реалізації історичної політики як складової політики примирення.

- Верховній Раді України провести парламентські слухання щодо розробки та втілення історичної політики як політики примирення та консолідації в контексті забезпечення гуманітарної безпеки та поліпшення міжнародного іміджу України.

- Кабінету Міністрів України розробити середньострокову державну комплексну програму втілення політики примирення в українському суспільстві та профілактики проявів маніпуляції складними сторінками історії України та історії відносин України з сусідніми країнами. Складовими цієї програми повинні стати адміністративний, освітній, науковий, інформаційно-популяризаційний напрями.

- Кабінету Міністрів України ініціювати доопрацювання та ухвалити Концепцію гуманітарного розвитку України, в якій, зокрема, акцентувати увагу на необхідності втілення виваженої історичної політики як складової політики примирення.

- Міністерству інформаційної політики України, Державному комітету телебачення і радіомовлення України, Українському інституту національної пам'яті створити інформаційно-аналітичний центр для забезпечення формування та координації реалізації державної історичної політики як політики примирення, спрямованої на консолідацію українського суспільства; започаткувати низку історико-культурних та просвітницьких проектів, спрямованих на поширення історичних знань, діалогу для нівеляції конфліктів історичної пам'яті та формування і зміцнення української громадянської ідентичності жителів південних та східних регіонів; створювати креативну соціальну рекламу з наголосом на основних історичних подіях та постатях, що сприяють консолідації українського народу та культивують культуру примирення історичних пам'ятей.

- Міністерству освіти і науки України, Національній академії педагогічних наук України сприяти вдосконаленню системи засвоєння і поширення наукових історичних знань як основи формування історичної

пам'яті та національної свідомості, задля чого включати у загальні програми з історії та інших шкільних гуманітарних дисциплін відповідні поняття, зразки європейських ціннісних установок, принципів та навичок викладання історії, історичного досвіду примирення, зокрема, й напрацювань міжнародної асоціації вчителів історії «Єврокліо».

• Міністерству освіти і науки України, Національній академії наук України, Національній академії педагогічних наук України, Українському інституту національної пам'яті, вищим навчальним закладам України:

– внести у тематичні плани науково-дослідних робіт на 2017–2018 рр. теми досліджень про роль історичної науки у вирішенні проблем примирення європейських держав, нівеляції негативних стереотипів, трансформації колективних уявлень про історичне минуле, їхнього впливу на стан внутрішньодержавної консолідації та національну безпеку;

– розробити цільову програму «Історія України в контексті історії Європи» (2017–2020 рр.) для поширення історичних знань в Україні та на міжнародній арені, що сприятиме процесу інтеграції регіонів в загальноукраїнський простір та міждержавному примиренню.

Джерела

1. Глава ДНР Александр Захарченко – об идеологии в программе «В ответе за Республику» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dnr-online.ru/glava-dnr-aleksandr-zaxarchenko-ob-ideologii-v-programme-v-otvete-za-respubliku/>

2. Дефранс К., Пфаль У. На службі франко-німецького зближення. Діалог істориків по обидва береги Рейну // Європа та її болісні минувшини. – упор.: Жорж Мінк і Лора Неймаер. – Київ: «Ніка-Центр», 2009. – С. 94.

3. Рекомендація Rec (2001) 15 Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_729

4. Рекомендація CM / Rec (2011) 6 Комітету міністрів державам-членам «Щодо міжкультурного діалогу і образу іншого у викладанні історії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/CM%20Rec\(2011\)6_Ukrainian.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/CM%20Rec(2011)6_Ukrainian.pdf)

5. Europäische Kommission, Arbeitsprogramm 2009; Kooperationsthema 8: Wirtschaftsund Sozialwissenschaften und Geisteswissenschaften, Rev. 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (http://ec.europa.eu/atwork/planning-and-preparing/work-programme/index_de.htm).

6. Хай живе французько-німецька дружба! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/22/109492/>
7. Спільні історії для Європи без кордонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/ukr/shared-histories>
8. Du bist Deutschland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Du_bist_Deutschland; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.advi.ru/magazin/yes65/65_effie_du.pdf
9. Лариса Кочубей. Франція: сучасні дискусії про національну ідентичність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_57/kochubei_frantsia.pdf